

Аманова Роза

Искусство таануу илимдеринин доктору, профессор

Аманова Роза

Доктор искусствоведения, профессор

Amanova Roza

Doctor of Art History, Professor

9-СЕНТЯБРЬ – КОМУЗ КҮНҮ ЖАНА КҮҮ ЧЕРТИШ ӨНӨРҮ
9-СЕНТЯБРЬ– ДЕНЬ КОМУЗА И СОСТЯЗАТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО
КҮҮ ЧЕРТИШ
KYRGYZ NATIONAL DAY SEPTEMBER 9 - KOMUZ DAY AND
KYU CHERTISH (KOMUZ PLAYING COMPETITION)

Аннотация: Бул макалада “Кыргыздын салттуу музыкасы” фондусу демилгелеген “9-сентябрь Комуз күнүнүн” белгилениш тарыхы жана кыргыздын оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствосунун аспапчылык багытындагы “Күү чертиш” өнөрүнүн өзгөчөлүктөрү, анын кыргыз элинин өткөн турмушунда алган орду жана азыркы күндөгү абалы талдоого алынат. Оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствонун айтуучулук багытынын жанры айтыш өнөрүндөй эле, күү чертиш өнөрү, аспапчылык багыттын хордофон түркүмүнүн комуз аспабында күү черткен чыгармачыл инсандардын профессионал музыкант экендигин далилдеген аянтчага айланганы далилдүү фактылар менен көрсөтүлөт.

Аннотация: В данной статье анализируется история праздника «9 сентября – Дня комуза», который был учреждён Указом Президента Кыргызской Республики по инициативе Фонда «Кыргызская традиционная музыка», а также рассматриваются особенности “Күүчертиш” (состязание по игре на комузе), как инструментального направления профессионального музыкального искусства устной традиции, его места в прошлом и настоящем быту кыргызского народа. Точно так же, как и жанр “айтыш” сказительского направления, состязание “Күүчертиш” инструментального направления, являются базисной основой, подтверждающей профессионализм музыкантов данного вида искусства.

Abstract: This article analyzes the history of the State Holiday “September 9 - Komuz Day”, which was established by the Decree of the President of the Kyrgyz Republic on the initiative of the Kyrgyz Traditional Music Foundation, and also analyzing the features of “Kuuchertish” (komuz playing competition) as an instrumental sphere of the professional musical art of oral tradition, its place in the past and present life of the Kyrgyz people. Just like the genre of “Aitysh” of the storytelling sphere, the competition “Kuuchertish” of the instrumental sphere became the basis ground confirming the professionalism of musicians of this form of art.

Негизги сөздөр: салттуу музыка, жумалык, аспапчылык, комузчу, күү чертиш, өнөр жарышы.

Ключевые слова: традиционная музыка, кюу чертиш, неделя традиционной музыки, инструментализм, комузист, мелодия, искусство, состязательное искусство.

Key words: Traditional music, Kyuchertish, Traditional music week, instrumentalism, comuzist (Komuz – traditional instrument), melody, art, competition.

Дүйнөнүн маданий-руханий интеграциясы менен байланышта болгон ааламдашуунун азыркы тенденциясы жана дүйнөлүк цивилизациянын өзөгүн түзгөн салттуу маданиятты түшүнүү, аны сактоо муктаждыгынын жаралышы, ошондой эле дүйнө элдеринин аталган маданиятка кызыгуусу кыргыз маданиятындагы оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствону улуттук идеологиянын өзөгү катары таануу – мезгил талабы.

Бул маданий-руханий интеграциянын рычагдарын же механизмдерин ишке ашырууда, заман талабына ылайык, туура долбоорлордун түзүлүшү, мамлекеттик программалардын сунушталышы зарыл.

Эгемендүү өлкөбүздүн тарыхында биринчи жолу 2004-жылы 24-25- апрель күндөрү Бишкек шаарында өткөн “Салттык музыка: тарыхы, сакталышы жана өркүндөтүлүшү” аттуу илимий-практикалык семинар руханий казынаны кийинки урпактарга таберик катары өткөрүп берүүгө көпүрө болуу максатын көздөгөн долбоор катары коюлган максаттарга жетти.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2013-жылдын 18-апрелиндеги №3027-V «25-апрель Кыргыз Республикасынын Улуттук салттуу музыка күнүн белгилөө жөнүндөгү» (депутаттар Б.Мамырова жана Э.Эрматов сунуштоосу менен) Токтомунун чыгышы (“Кыргыздын салттуу музыкасы” фондусунун демилгеси менен 2005-жылдан бери ар жылы 25-апрелде гана белгиленип (бир күндүк илимий-практикалык иш-чара менен эле чектелчи) келе жаткан салттуу музыка күнүнүн арышы кеңейип Жумалыкка (2009-жылдан тарта) айлануусуна өбөлгө болду.

Жумалыктаайтуучулук багытына арналган “Дастан күнү”, аспапчылык багытына арналган “Күү күнү”, аваздык-аспапчылык багытына арналган “Ыр күнү” аталыштагы оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствонун багыттарына карата атайын күндөр белгиленип, илимий-практикалык конференция, мастер-класс, тегерек стол, кароо сынактар, чет өлкөлөрдөн чакырылган белгилүү этномузыка таануучулардын музыкалык окуу жайларда лекциялары (А.Жумаев, А.Мухамбетова, С.Елеманова, Г.Омарова, М.Каратыгина, В.Сузукей, Р.Абдуллаев ж.б.) окутулуп, салттуу музыканы алып жүрүүчү, искусствонун анык ишмерлеринин жогорку деңгээлдеги концерттеринин уюштурулушу Жумалыктын концепциясында белгиленген максаттарга жеткендигин айгинелейт.

2019-жылы 25-апрель Салттуу музыка күнү катары белгиленип келе жаткандыгынын 15 жылдыгын, ЖК депутаттарынан турган атайын комитет (жетекчиси М.Бакиров) түзүлүп, Маданият министрлигинин жетекчилиги менен уюштурулган Жумалыктын Ала-Тоо аянтындагы Гала-концертинде Президенттин атынан куттуктоо каты окулуп, Эл башчысынын, Өкмөттүн атынан салттуу музыканы алып жүрүүчүлөргө, этномузыка таануучуларга атайын сыйлыктар берилип, б.а.мамлекеттик деңгээлде белгилениши аталган долбоордун эгемендүү республикабызда орду бар экендигининдеги бир далили.

Эң башкысы, “Кыргыздын салттуу музыкасы” фондусунун атынан Президент С.Жээнбековго “Салттуу музыка күнүнүн 15 жылдыгынын” урматына карата республикабызда Комуз күнүн жарыялоо сунушу болду. Аталган сунуш менен катар салттуу музыкалык искусство боюнча атайын Президенттин алдында Улуттук комиссия түзүүнү, өмүрүн оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствону сактоого, жайылтууга арнаган өнөр адамдарына Президенттик стипендия чегерүүнү өтүнгөн каты жана фонддун демилгесин колдоого алган Кыргызстан элинин ассамблеясынын каты Президенттин администрация башчысына (Д.Эсеналиевге) тапшырылган. 2019-жылдын 29-июлунда чыккан КР Президенттин “9-сентябрь — Комуз күнү” катары белгилөө Жарлыгы расмий интернет сайттарда жарыяланды.

Жарлыкта комуз – кыргызстандыктардын көп түрдүү маданиятындагы бирдиктүү символу болууга тийиш экендиги, ал эми салттуу музыканын ролун республиканын этностук коомчулуктарынын маданияттар аралык диалогун кеңейтүү үчүн күчөтүү керектиги баса белгилениптир, демек аталган жарлыктын аткарылышы үчүн, ата-бабадан мурас болуп келген руханий казынабыздын бөксөргөнүн толтурууга, жоголгонун кайра жандандырууга салым кошо турган Мамлекеттик программа түзүлүп, кабыл алынып, ырааттуу, системалуу иш алып баруу керек экендигинде.

25-апрель — Салттуу музыка күнүнүн, 9-сентябрь — Комуз күнүнүн демилгечиси, “Кыргыздын салттуу музыкасы” фондусунун негиздөөчүсү катары Комуз күнүнүн урматына карай өткөрүлгөн илимий-практикалык конференцияда. Мамлекеттик программа кабыл алууну жана ага 9 пункттан турган сунуштарды айтканбыз.

Бул баяндамада ошол Мамлекеттик программага жазылган сунуштардын бири, өткөн кылымдагы коомдук фармациянын шартында жоголууга учураган салттуу музыкалык искусстводогу уникалдуулукту чертиш өнөрү тууралуу, анын өзгөчөлүктөрү, бул өнөрдүн кыргыз элинин өткөн турмушунда алган орду жана азыркы күндөгү абалы талдоого алынат.

Кыргыздардын оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствосунун уникалдуулугун аспапчылык багыттагы күү чертиш өнөрү менен катар, айтуучулук багыттагы «Манас» трилогиясы баш болгон кенже эпосторунан, дүйнөлүк музыкалык искусстводо кездешпеген комуз күүлөрүнүн жанрдык спецификасындагы сөз менен синкреттик биримдиктеги (уламыштар, баяндар) аткаруучулук менен бирге кол ойнотулган күүлөрүнөн (ыкмалар, штрихтер), аваздык-аспапчылык багыттагы улуттук ыкма менен үн (көмөкөй менен алынган добуш) жаратып ырдоо, ырчынын «партитуралык» түзүмдү сактаган бийик чеберчиликтеги аспаптык коштоо (комуз же кээде кыл-кыяк аспаптарында) менен аткарылган чыгармаларынан көрүүгө болот.

Оозеки салттагы профессионалдык музыкалык искусствонун айтуучулук багытынын жанры– айтыш өнөрүндөй эле, күү чертиш өнөрү, аспапчылык багыттын хордофон түркүмүндөгү комуз аспабындагы (кыл кыяк менен да күү чертишке катышкандар болгон экен) чыгармачыл инсандардын профессионал музыкант экендигин далилдеген аянтчага айланган.

Күү чертиш – элибиздин музыкалык маданиятында кеңири таралган аспаптык таймаштын, өнөр жарыштын аталышы. Ал, табияттан талант ыроологон сейрек учураган жөндөмдүүлүктү жана чеберчиликти талап кылган, аспапчылык өнөргө тиешелүү болгон профессионалдык искусствонун чөйрөсүндө гана боло турган өнөрдүн формасы. Аталган өнөр жарышы жаратмандык жана аткаруучулуктун бийик үлгүсүн эл алдында көрсөтөт, т.а. комузчулардын жогорку чеберчиликтеги дараметин аныктайт.

Күү чертиш термининин экинчи компоненти чертүү деген кыймыл аракетти билдирген сөзгө -иш (-ыш формасында) мүчөсү жалганып, чертиш деген зат атоочтук маани пайда болгон. Кыргыз тилинде мындай жол менен пайда болгон сөздөр көп сандап кездешет. Алсак, айтыш, жарыш, сайыш, алкыш ж.б. Демек, бул сөз комузда күү чертүү менен жарышка түшүү деген маанини туюндуруп турат.

Күү чертишке катышуучулар, ал өнөрдү кылымдар бою өнөр айдыңында талапка ылайык формасында сактоо менен устаттан-шакиртке мурас калтырып, кеңири калайыкка таратуучулар – негизинен дасыккан, залкар, чебер комузчулар болгон. Спортто өзүн көргөзүп, олимпиаданын чемпиону атагын алгандай эле күү чертишке түшкөн (ар бир комузчу катыша алган эмес) комузчу атакка дагы, коюлган байгеге дагы ээ болгон. Күү чертиш таймашы,

айтыш сыяктуу эле аш-тойлордо, майрамдарда, жарманкелерде, айылга белгилүү музыкант келип калганда же башка маанилүү иш-чараларда уюштурулуп, өнөрлүү адамдар өздөрүнүн жаратмандык, импровизатордук, аткаруучулук жөндөмдөрүн көрсөтүшкөн. Төкмө акындар айтышып, комузчулар чертишкен өнөр жарыштары чыныгы талант ээсин калкка дайын кылып таанытууда, жалпы көрөмандарга да, катышуучу өнөрпоздорго да маалым болгон талаптарды, критерийлерди аткарышы шарт болгон.

«Адатта, алгач өнөр жарышына түшкөн комузчунун бирөө бейтааныш күүнүн эмнеге арналган тарыхын баяндап чертет да, аны атаандашынын (кандай буроодо, ыкмалар, штрихтерде) дал өзүндөй дароо аткарып берүүсүн өтүнөт. Атаандашы болсо чертишүүгө чакырган шайырдын аткарган чыгармасын кудум өзүндөй, чыпчыргасын калтырбай ошол замат аткарып берет да, өзүнүн күүсүн чертип, жарышка чакырган чеберге кайра кезегин берет. Мындай алым сабакташкан өнөр жарышы биринин күүсүн экинчиси черте албай калганга чейин улантылган. Бир сөз менен айтканда, эки комузчунун кайсынысы кезек алып, күүсүн улап аткара албай калса, ошонусу жеңилген» [1, 63-64-бб].

Б.Алагушовдун «Кылымдардын кылдары» аттуу китебиндеги күү чертиш өнөр жарышында белгилүү эки комузчу менен беттешкен жалгыз жаш комузчу тууралуу маалымат, калк кадырлоосуна ээ болуш үчүн, «устат-шакирт» өнөрканасынан татыктуу тарбия алуу, даярдануу, машыгуу эмгектенүү менен бирге адамдык фактордун шарданы болгон жерде дүйнө таанымынын кендигине таяна (басынтуу, ызалантуу, келекелөө ж.б. жагдайларында,) психологиялык басымга туруштук берип, тең салмактуулукту сактап, өнөрдүн дараметин гана көргөзүү керек экендигин далилдейт.

«1876-жылы күзүндө Ыссык-Көлдүн Көтмалды (азыркы Балыкчы) деген жериндеги Жер ортосу деген айылда Көл, Нарын, Чүй өрөөндөрүнүн эл бийлегендер чогулган иш-чарада улуттук оюндар болуп, байге өткөрүлөт. Күлүктөн күлүк, жоргодон жорго чыга турган жарышта ырчыдан ырчы, комуздан комузчу өтө турган өнөр жарышы өтүп күү чертиш башталат, кезек бала комузчу Муратаалыга келет, Нарындан Бөккөтөн, Чүйдөн Турдукожо чертише турганын жарыялайт. Жашы алтымыштарга чамалап калган Бөккөтөн менен Турдукожо чыгат, Муратаалы айтылуу комузчулардын маңдайына барып отурат экен. Эл дуу дей түшөт. Айрымдары: – Капырай өтө эле жаш неме экен. Атасындай болгон кишилер менен чертишип эмне кылат – десе, кээси: – «Күч атасын тааныбайт» дегендей өнөр жарышы кары-жашты карамак беле. Азыр көрүп ал, тигил жигит эки аксакалды сызга отургузат – дешип өз ара талашып жатышты. Аңгыча чертишүү да башталат. Кезек Бөккөтөнгө берилет. Ал черте турган күүсүнүн атын атап, эмнеге арналып чертилерин айтпай эле Муратаалыны карап көзүн акшындатып, оозун кыйшындатып чертип кирет. Отургандар кыраан каткы күлкүгө батат. Бир маалда Муратаалы Бөккөтөнгө: –Күүнүздүн атын айтып чертиңиз, – дейт. Анда ал: –«Ыза сакалды күүсү» – деп мыскылдайт. Себеби ал кезде Муратаалынын бирин-серин ээгинде кылы бар экен. Муратаалыны баласынтып сүйлөгөн Бөккөтөн өзүнүн «күүсүн» чертип бүтөт. Кезек Турдукожого келет. Ал да күүсүнүн атын атабай, тарыхын айтпай сыпаа отуруп чертет. Куйма кулактуу Муратаалы аны дагы кунт коюп угат. Күү бүткөндө калың топтун ичинен кимдир бирөө Турдукожодон: –Бул эмне деген күү? – деп сурайт. Ошондо Турдукожо: –Бул «тултук кызыл күү» –дейт. Анткени Муратаалынын эки бети чытырып, каны бетине чыгып, турган кези экен. Ал ызага батат. Бирок, Муратаалы жаш болсо да кыл аркандай чыйралып, намысына келет. Комуз Муратаалыга сунулат, а дегенде ал Бөккөтөн менен Турдукожону туурап, өзүнүн күүлөрүнүн бирин черте баштайт. Бир маалда Бөккөтөн обдулуп: –Күүндүн атын айтып черт, – деп акырайт. Анда Муратаалы кебелбей туруп: –«Кош көк ала өгүз» деген

күү дептир. Эл дуу күлүп жиберет. Казы деген эл бийлеген киши ыкшып чалкасынан кетип, буту боз үйдүн керегесине чабыла түшүп: –Эмне эрте жазда кошко салган чабал өгүздөр бекен – дейт. Ошентип, Муратаалы бул эки чыгаан комузчуну жеңет. Бөккөтөн ызакор киши экен. Ал чычалайт. Турдукожо болсо: –Балам бу кезге чейин бизден өткөн комузчу жок эле. Эми бакыт сага конду. Жаш экенсин, жолуң ачылып, өнөрүң дагы өркүндөсүн, оомийин – деп ак дилден ак батасын берет» [1, 74-б].

Күү чертиштеги байге ыйгаруунун атайын жобосу болбогондугуна, далил катары той ээлеринин жеңген комузчуга, жеңилген комузчунун комузун алып берүүсүн мисал кылсак болот. Бул мисал, “душманга атын тарттырып жиберген баатырдын” жагдайын эске салат...

“1877-жылы Эски бекетте (азыркы Балыкчыда) Ыссык-Көлдүн, Нарындын, Чүйдүн эл бийлеген жакшылары катышкан чоң той болот. Ак таңдай ырчылар менен айтылуу комузчулар келишет. Акындардын соңунан кезек комузчулардын чертишүүлөрүнө берилет. Майлыбай да, Бөккөтөн да өз доорундагы мыкты комузчулар болгондуктан көпкө чейин бири-бирин жеңише албайт, алым-сабак чертишүүлөрү көпкө созулат. Акыры Бөккөтөн Майлыбайдан жеңиле турган болот. Бөккөтөн намыстана ойлонуп, эмнеси болсо да күүнү күргүчтөтө чертип жаткан Майлыбайды эптеп бир айла-амал издеп адаштырып көрөйүн деп, кыйпычыктап турганда Бөккөтөн тараптык, Көкөтөй чечен туурдуктан башын сала коюп: – «Сарала кунаажынга караладан бука сал, тегерек колуң менен кайрып-кайрып жибер, – дей калат. Ошондо безилдетип күү чертип жаткан Майлыбай комузун шак токтото коюп Бөккөтөндөн – “алиги күүндүн башын кайра чертчи. Балээ басып жанагы бакырган эмен адаштырып ийди”–дейт. Көлдүн бектери эки комузчунун кимиси жеңилсе ошонун комузун жеңгенине алып берүүгө бүтүм кылышканы боюнча Бөккөтөнгө Майлыбайдын «Күмүш кулак» аттуу комузун алып беришет (курсив Р.А.). Майлыбайды жеңгенине кубана чоң топтун аягында Бөккөтөн «Күмүш кулак» менен бир күү чертет. Калың эл Бөккөтөндөн: –Бу, кайсы күү? – деп, сурашат. «Бул Майлыбайдын шалкы күү, мааниси жок таркы күү» – деп айтканда, элди күлкү аралап, айтылган сөз учкул кепке айланып эл арасында айтылып калат[1, 62-65-бб].

Ал эми, төмөнкү мисал Токтогулдун шакирти Корголдун Ныязаалы комузчунун кол ойнотуп, а түгүл буту менен комузда күү кайрыганын, анын күү чертиштеги жеңишинөз көзү менен көргөнү тууралуу баяндаганынан: «... залкар устатымды ээрчип, чабаганчынын чакырыгы менен кезектеги Таласта, Кеңколдо чоң тойго барып калдык. Кыргыздагы мен комузчу, мен ырчы дегендин баары чогулуптур. Той башталды. Ырчыдан-ырчы, комузчудан-комузчу чыгып, жаактарын жана ырдашып, күүлөрүн таңшыта чертип жатышты. Кезек Ныяз акем менен айтылуу Майлыбай деген комузчуга келди. Экөө күү чертишмек болду. Биринчи болуп кезекти Майлыбай алды. Ал зикир чалган дубанадай бүткөн боюн шалкылдата: – «Майлыбайдын шалкы күү, мааниси жок таркы күү» – деп, ондуй-солдуй чалып, чаңызгыта кайрып, бирде тура калып, бирде отурган малдашы жазбай тегеренип, көзү, башын акшындатып, ичин кагып, чарк көпөлөк айланып жатты. Майлыбай анткен сайын эл түп көтөрүлө кыраан-каткы. Элдин андай дуусун угуп, Майлыбайдын укмуштай куудулдугун көрүп: – Кудай шерменде кылып, Ныяз акем жеңилип, мыш болбогой элек – деп, ичимден күйпөлөктөй баштадым. Майлыбай күүсүн бүттү. Бирок, ал бүтсө да элдин күүлдөгөн дуусу басылбады. Ансайын Ныяз акем жеңилип, абийирибиз күлдөй төгүлбөгөй эле деп, алек-чалекке түштүм. Кезек Ныяз акеме келди. Ал чыканактай болгон өрүк комузун бакылдата толгоду да, «Санат күүсүн» безилдете сабап кирди. Ныяз акем ар бир күүсүнүн кайрыгы менен колун кайкыта чертип, бирде комузунун кылын астынан, бирде үстүнөн баса кайрып,

түпкүчтөй ийилип, жөргөлөп чертти эле, эл ичи үч көтөрүлө түштү. Ар тараптан: «Өлбө, Ныяз аке. Дагы кайрый түш жеңиш сеники» деген колдоолор, сүрөөлөр да жаап кетти. Анын комузу бирде чекесине, бирде көк желкесине, бирде оң, сол ийиндерине коно калып жатты. Бир убакта Ныяз акедин оң бутунан маасысы шалак этип кетти. Анан ал бутунун манжалары менен шартылдата чалып-чалып алды эле, эл ичи үйүр жүргөндөй көчүп кетти. Аңгыча топтун ортосунда отурган Током: – ой, Ныязаалы сага дабаа жок экен. Жеңиш сеники, токтот эми дейт да, комузун толгоп, коңур үн менен:

Сары алтын Аксы жерденсин,
Сан урук саруу элденсиң.
Саргалдак Майлыбайды Таласта,
«Санат күү» менен жеңгенсиң.
Болгон тоо, бозбу арасы,

Борош чалдын баласы – деп, ырдап кое берди. Ошентип, Ныяз акем бу жолу Майлыбайды мыш кылды. Деги мен билгенден, мен уккандан Ныязаалы «баланча комузчудан жеңилиптир» деген сөздү уккан да, көргөн да жокмун...»[2, 223-224-бб].

Күү чертиште конкреттүү тематика берилген эмес, комузчулар аткарыла турган күүлөрдү өздөрү тандап (көбүнесе автордук), эркин болуу менен жагдайга жараша импровизациялап, б.а., күү жаратып чертүүсү мүмкүн болгон. Жарыштын чегинде, жаңы чыгарма жаратуу күү чертиштин негизги талаптарына кирген эмес.

Ал эми чыгармачылык тажрыйба алмашууда, музыканттар жолугушуп калышканда, бири-бирине чыгарган жаңы күүлөрүнөн чертип беришкен, шакирттери устаттарынын сынына коюшкан. Бирок, комузчулар кандай гана жылуу мамиледе болушпасын, купуя таймашуу сезими баары бир болуп турган. Бул сезим угуучуларга, б.а. аудиторияга ачык байкалган, анткени көрүүчүлөрдүн кабыл алуусу «баракелде», «бали», «өлбө», «өнөрүң өссүн» деп сүрөгөнүнөн билинип, аспапчылардын шыгына шык кошуу менен атаандаштык сезимдерди күчөткөн. «Күлүктөн күлүк калса, төрт аягы тыбырайт» демекчи, күү чертиш-өнөр жарышында (айтыш, күү чертиш сыяктуу) эки музыканттын таланттуулугунун дараметинин салыштырылышында.

Күү чертиш – өнөр жарышы төмөнкү түрлөргө бөлүнөт:

аткаруу чеберчилигин көрсөтүү;

жаратмандык искусствону көрсөтүү;

жаратмандык чеберчиликти мнемотехника искусствосу аркылуу, күүнү бир аткаруудан кийин эле эстеп калуу менен аткаруу.

Күү чертиштин биринчи түрү — аткаруу чеберчиликти көрсөтүү таймашы кеңири тараган. Аспапчылар “камбаркан”, “ботой”, “кербез” ж.б. жанрлардагы салттуу формада чыккан күүлөрдүн музыкалык-көркөмдүк образын ачып берүү менентехниканы, шык-жөндөмдү көрсөтүүгө жетишип, кезектешип чертишкен. Күү чертиштин мындай классикалык үлгүсүнө XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында жашап өтүшкөн (ага чейинки күү чертишке түшкөндөрдүн ысмы, тилекке каршы, жазылбай, сакталбай калган) залкар комузчуларды Токтогул менен Майлыбай, Боккөтөн менен Майлыбай, Тайтеке менен Мадыган, Муратаалы менен Чыңгышбай, Ныязаалы менен Майлыбай, Муратаалы менен Карамолдо ж.б. атоого болот.

Жыйынтыктап айтканда, оозеки салттагы профессионал аткаруучулардын б.а. манасчы, акын, комузчу, ырчылардын психологиясы жана ишмердүүлүгү улуттук баалуулук катары таанылган салттуу музыканы сактоо, жайылтуу менен катар, мезгилдердин

трансформациясына шартталып өзгөрүүгө учураган аспаптык музыкабызды, эң башкысыкүү чертиш өнөрүн– руханий маданияттын феномени катары таануумезгил талабы.

Кыргыз элинин салттуу музыкалык искусствосунун уникалдуулугун далилдеген күү чертиш өнөрүн кайра жандандандыруу максатында иш алып барууда үчүн төмөнкү сунуштар эске алынышы керек:

— “Күү чертиш” өнөрү кыргыз этносун тааныта турган бренд катары таанылышы үчүн 9-сентябрь Комуз күнүнө карата ар эки жылда Президенттин байгесине сынак жарыялоо;

— “Күү чертиш” өнөрүн жандандыруу максатында атайын Жобо иштелип чыгып (кесипкөйлөрдүн сунуштарын эске алуу менен) айыл өкмөт, район, облустук, республикалык (келечекте Президенттин байгесине жарыяланган сынактын деңгээлине көтөрүү) короо-сынактарды өткөрүү;

— Өкмөттүн маданият саясатын алып барган түзүмдөрү аспап жасоочу усталарды камкордукка алып, талапка ылайык устаканалардын түзүлүшүнө шарт түзүү;

— “Күү чертиш” өнөрүндө баш байгени багындырган өнөр ээсине өмүр бою мамлекет тарабынан төлөнө турган стипендия чегерүү (музыкант элине, мамлекетке керек экендигин туюшу керек, дегенибиз, материалдык колдоо, социалдык маселелерди чечүүгө өбөлгө болуп, чыгармачыл инсан катары элине кызмат кылууга милдеттендирет, дем берет).

Демек, өлкөбүздө 25-апрель салттуу музыка күнү, 9-сентябрь комуз күнү катары белгиленип калышынын башатында 2004-жылы 24-25- апрель күндөрү Бишкек шаарында өткөн “Салттык музыка: тарыхы, сакталышы жана өркүндөтүлүшү” аттуу илимий-практикалык семинар турганын баса белгилөө менен бирге, аталган долбоор, жогоруда айтылгандай, маданий-руханий интеграциянын рычагдарын же механизмдерин ишке ашыруудагы маданият саясатындагы өрнөк болоордолбоор болгондугун аткарылган иш-чаралар менен мезгил тастыктады.

Колдонулган адабияттар:

1. Алагушов. Б. Кылымдардын кылдары: (Элдик аспапчы шайырлардын чыгармачылыктарына арналган очерктердин түрмөктөрү) / – Бишкек: Шам, 2005. – 508 б.
2. Сатылганов, Т. Чыгармаларынын эки томдук жыйнагы – Фрунзе: Адабият, 1989. – Т. 2: – 264 б.
3. Кайбылдаев, А. Кыргыз күүлөрү [Текст]: иликтөөлөр, ойлор, пикирлер / А. Кайбылдаев; долбоордун жетекчиси, илимий ред. Э. Көчүмкулова; Борбордук Азия ун-ти. – Бишкек: Борбордук Азия ун-ти, 2011. – 2-китеп. – 832 б.
4. Алагушов. Б. Бабалардын мурасы: (Баяндамалуу маалымдама) Бишкек: 2006, – 233 б.
5. Традиционная музыка: история, проблемы сохранения и развития (Материалы международного научного семинара, 24-25 апрель) – Бишкек: 2004. – 248 б.

УДК 304.2(575.2) (04)

DOI 10.33514/1694-7851-2021-4-13-19

Асылбекова Венера Мамановна

КР Улуттук илимдер академиясы, А. А. Алтмышбаев атындагы философия укук жана коомдук-саясий изилдөөлөр институту, илимий кызматкер

Асылбекова Венера Мамановна

Национальная академия наук КР, Институт философии, права и социально-политических исследований им. А. А. Алтмышбаева, исследователь

Asylbekova Venera Mamanova